

## РЕФЛЕКСІЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ МИСЛЕННЄВО-ПОШУКОВОГО ПРОЦЕСУ УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ У ПРОБЛЕМНО-НАВЧАЛЬНІЙ СИТУАЦІЇ

**Бугерко Я. М.**

*кандидат психологічних наук, доцент,  
доцент кафедри психології та соціальної роботи  
Західноукраїнський національний університет  
вул. Львівська, 11, Тернопіль, Україна  
[orcid.org/0000-0002-9138-5350](https://orcid.org/0000-0002-9138-5350)  
[buherko.jm@gmail.com](mailto:buherko.jm@gmail.com)*

**Ключові слова:** *рефлексивні процеси, компоненти рефлексії, ухвалення персональних рішень, юнацький вік, навчальна проблемна ситуація, механізм рефлексивного контролю, рефлексивна регуляція пошукової активності особистості, рефлексивне мислення.*

Статтю присвячено аналізу ролі рефлексії у процесах ухвалення рішень особистістю у складних, суперечливих ситуаціях, зокрема в контексті проблемно-навчальних завдань. Рефлексія трактується як фундаментальна здатність особистості усвідомлено ставитися до власних переживань, мислення, психодуховних станів, умов і способів здійснення життєдіяльності. Вона виникає через конфлікт між досвідом особистості та реальними умовами середовища, стимулюючи критичне осмислення дій і блокуючи неефективні форми активності. Виокремлено чотири компоненти рефлексії: рефлексивна спроможність (спрямованість свідомості на самопізнання), рефлексивна установка (готовність до аналізу своєї діяльності), рефлексивна активність (подолання неузгодженостей) та рефлексивна здатність (виявлення проблемності реальності).

Рефлексія та ухвалення рішень розглядаються як взаємодоповнюючі, але функціонально протилежні процеси: ухвалення рішення – це процес, який передбачає безпосередній «вихід» на організацію та реалізацію поведінки, діяльності (дієво- і діяльнісно-зорієнтований процес), рефлексія ж сутнісно передбачає «призупинення», паузу в поведінковому та діяльнісному континуумі (активна, але не дієва). Водночас процес ухвалення рішень об'єктивно передбачає актуалізацію рефлексивних процесів та значною мірою містить їх.

Особливу увагу приділено юнацькому віку як сенситивному періоду для розвитку рефлексивних якостей особистості, набуття вмінь рефлексивного контролю. Останній на відміну від традиційного спрямований не на результат, а на спосіб його досягнення. Виділено чотири етапи рефлексивного контролю як механізму вирішення проблемних завдань у навчанні, що сприяє переходу до рефлексивної регуляції пошукової активності особистості та розвиває вміння ухвалювати персональні рішення. Сам процес ухвалення рішень у навчальній проблемній ситуації складається з чотирьох етапів рефлексивного мислення, починаючи з предметно-операційного поступу думки у процесі пошуку розв'язку проблемної ситуації через рефлексивно-предметне перетворення навчальної проблемної ситуації, активізацію потреби в осмисленні й переосмисленні навчально-пізнавальних завдань до активної самоперебудови суб'єкта, пов'язаної з виходом у рефлексивну позицію та прийняттям ним рішення на особистісному рівні.

## REFLECTION IN ORGANIZING THE COGNITIVE-EXPLORATORY PROCESS OF DECISION-MAKING IN PROBLEM-BASED LEARNING SITUATIONS

**Buherko J. M.**

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work  
West Ukrainian National University  
Lvivska str., 11, Ternopil, Ukraine  
orcid.org/0000-0002-9138-5350  
buherko.jm@gmail.com*

**Key words:** *reflexive processes, components of reflection, personal decision-making, adolescence, problem-based learning situation, reflexive control, reflexive regulation of exploratory activity.*

This article examines the role of reflection in an individual's decision-making processes within complex, contradictory situations, particularly in the context of problem-based learning tasks. Reflection is defined as a fundamental capacity of an individual to consciously engage with their experiences, thoughts, psychological states, and ways of living. It emerges from the tension between an individual's prior experience and the actual conditions of their environment, fostering critical evaluation of actions and suppressing ineffective behaviors. Four components of reflection are identified: reflexive capacity (the orientation of consciousness toward self-understanding), reflexive attitude (readiness to analyze one's actions), reflexive activity (resolving inconsistencies), and reflexive competence (recognizing the problematic nature of reality).

Reflection and decision-making are viewed as complementary yet functionally distinct processes. Decision-making involves a direct "output" toward organizing and executing behavior or activity (an action- and task-oriented process), while reflection entails a "pause" or suspension within the behavioral and activity continuum (active but not action-oriented). Nevertheless, decision-making inherently activates reflexive processes and incorporates them to a significant extent.

Special emphasis is placed on adolescence as a critical period for developing reflexive qualities and acquiring skills in reflexive control. Unlike traditional control, which focuses on outcomes, reflexive control prioritizes the methods used to achieve them. The article outlines four stages of reflexive control as a mechanism for addressing problem-based learning tasks. These stages facilitate the transition to reflexive regulation of an individual's exploratory activity and foster the ability to make personal decisions. The decision-making process in problem-based learning situations unfolds through four stages of reflexive thinking: (1) the subject-operational progression of thought while seeking solutions to problematic situations; (2) the reflexive transformation of the learning context; (3) the activation of the need to comprehend and reconsider educational-cognitive tasks; and (4) the active self-reconstruction of the individual, marked by adopting a reflexive stance and making decisions at a personal level.

**Постановка проблеми.** В останні роки рефлексивні процеси стали предметом різнобічного філософського, психологічного, гносеологічного і тематичного наукового пізнання. Поняття рефлексії активно використовується для розв'язання таких методологічних проблем, як організація і проведення міждисциплінарних досліджень, перспективне розроблення засобів комплексного вивчення системних об'єктів проєктування колективної мислєдіяльності, пояснення рефлексивних механізмів функціонування мислення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В українській психологічній науці рефлексивна проблематика набуває нового осмислення у контексті проблем свідомості та самопізнання, зокрема вивчення рефлексії як психологічного механізму морального становлення особистості (Р.В. Павелків [10; 11], І.С. Булах [2]), дослідження принципів стимулювання та врівноваження рефлексивних проявів особистості (О.І. Зімовін, Є.В. Заїка [7]), аналіз особистісної рефлексії як механізму саморозвитку та самовдосконалення особистості

(М.Й. Казанжи, О.В. Вдовіченко [8], О.В. Савченко [15], Н.Ф. Шевченко [17]). Продовжуються дослідження рефлексії як фундаментального принципу людського мислення, котрий інтенційно спрямовує людину на осмислення засад власного рефлексування, критичного аналізу його змісту та застосовуваних методів пізнання. Ґрунтовний методологічний аналіз механізму рефлексивного мислевчинення здійснений А.В. Фурманом [19].

Важливим напрямом рефлексивних пошукувань є аналіз саморегулювання мислення та поведінки людини. Роль рефлексії у процесі метакогнітивного моніторингу знання піднімають у наукових публікаціях І.Д. Пасічник, О.В. Ткачук [12]; вивчення рефлексивної компетентності, внутрішньої умови організації рефлексивного досвіду людини та системи рефлексивних ресурсів у центрі дослідження О.В. Савченко [15]. Істотне розширення спектру психологічних досліджень рефлексії у поєднанні зі збільшенням комплексних міждисциплінарних розробок зазначеної проблеми потребує узагальнень рефлексивно-психологічних пошукувань, зокрема у сфері вивчення рефлексивних механізмів ухвалення рішень особистістю, що особливо актуально у сучасних умовах військової агресії рф.

Існує значна кількість наукових напрацювань, котрі стосуються досліджень процесу ухвалення рішень, зокрема у ситуації невизначеності, під час військових дій, розроблення ефективних методів навчання та тренування навичок прийняття рішень у стресових та ненормативних ситуаціях (В.Ю. Артемов, І.В. Сингаївська М. [1], М. Бушев [3], Л.А. Найдьонова, М.І. Найдьонов [9], О. Хуртенко, А. Шулдик, М. Зубаль, І. Райтаровська, А. Сенік, К. Березяк [24]). Українські дослідниці Г.О. Горбань, Н.Ф. Шевченко займаються вивченням психологічної готовності особистості до ухвалення рішень, становлення суб'єктної позиції у питанні самоусвідомлення власної життєдіяльності, ухвалення та реалізації персональних рішень [6]. Особливу увагу сфокусовано на становленні рефлексивної позиції особистості, усвідомлення нею ситуацій власної життєдіяльності, що спонукає не лише до ухвалення рішень, а й до успішного їх здійснення. Психологічна готовність особистості розглядається дослідницями як складна система, «системоутворювальними елементами якої є суб'єкт, його психічні стани, стійкі властивості особистості та сформовані психологічні утворення (новоутворення), що здійснюють мобілізацію та регуляцію діяльності» [6, с. 23].

Низка досліджень стосується виділення основних підходів, визначення компонентів психологічної готовності молоді як до прийняття стратегічного життєвого рішення, так і в плані професійного самовизначення (І. Петровська

[13], Л.В. Помиткіна [14], О. Хуртенко, С. Лебєдєва, Л. Перелигіна, О. Моргунов, В. Овчарук, Є. Михлюк [25]).

Водночас досить мало робіт стосуються вивчення впливу рефлексивності особистості на успішність процесу ухвалення рішень. Взаємозв'язок рівня розвитку рефлексії та параметрів прийняття рішення розкриває у своїх дослідженнях О.І. Санніков [16]. Дослідник зазначає, що рефлексія є підсистемою регуляції прийняття рішень особистістю і не лише зв'язує в єдине ціле інші підсистеми регуляції, а й забезпечує їх узгоджене функціонування. Створення моделі психологічної структури процесу ухвалення рішень Н.Ф. Шевченко дало змогу виокремити когнітивну, ціннісно-смыслову та вольову сфери особистості, котрі залучені до процесу ухвалення рішень, і здійснити аналіз взаємозв'язку процесів рефлексії та ухвалення рішень [18].

Складність та багатоаспектність зазначеної проблеми зумовлені широким спектром та багаторівневістю життєдіяльності особистості. Тож **метою статті** є психологічне обґрунтування рефлексивних детермінант процесу ухвалення рішень у навчальній проблемній ситуації. Досягнення мети передбачає: 1) виокремлення ключових компонентів та механізмів рефлексивної діяльності, які актуалізуються у процесі вирішення проблемних ситуацій; 2) виявлення особливостей взаємозв'язку рефлексії та ухвалення рішень за функційною спрямованістю та психологічною сутністю; 3) виділення етапів функціонування рефлексивного контролю як механізму рефлексивного мислездійснення в проблемних навчальних ситуаціях.

**Результати дослідження.** У сучасній психології та суміжних із нею дисциплінах поняття-уявлення рефлексії розглядається в найрізноманітніших аспектах. Визначення даного феномену людської свідомості не тільки досить відмінні, а й почасти суперечливі. Це зумовлено багатозначністю змісту самого поняття-уявлення позначеного об'єкта вивчення, з якого вирізняються численні предмети, на які процесно спрямовуються акти рефлексії (знання, поняття, уявлення, почуття, переживання, ставлення, бажання, цінності, смисли тощо), а також відмінними методологічними підходами дослідників до їх пізнання та конституювання. Однак спільним здебільшого є тлумачення рефлексії як фундаментальної *здатності особистості* усвідомлено ставитися до власних переживань, мислення, психодуховних станів, умов і способів здійснення життєдіяльності.

Наші попередні дослідження [4; 5; 20] показали, що загалом у літературі зустрічаються різні розуміння поняття рефлексії, з яких можна виділити два важливі аспекти: а) *рефлексивна мето-*

дологія як форма системної теоретичної діяльності людини та б) *діяльність самопізнання*, яка розкриває специфіку духовного світу особистості. Витоки цієї двоаспектності започатковані ще у працях філософів минулих століть, дослідження яких ґрунтуються на теоретичних уявленнях певної епохи і пов'язуються з використанням компонентів рефлексії чи організованостей, а саме: рефлексивних схем, рефлексивної позиції, рефлексивної роботи, рефлексивного виходу, рефлексивної кооперації, рефлексивного ототожнення, рефлексивного замикавання мислення, рефлексивного управління, рефлексивно-вчинкової компетентності, генези методологічної рефлексії та ін.

Специфіка рефлексії як базової здатності суб'єкта полягає у спрямованості не на зовнішній світ, а на сам спосіб його пізнання, конституювання, творення. Зазначене сприяє розвитку фундаментальної людської здатності – самостійно будувати і перетворювати власну життєдіяльність, бути суб'єктом свого розвитку. На нашу думку, основними компонентами рефлексії як власне людської властивості психіки, спрямованої на усвідомлення своїх дій, є: 1) *рефлексивна спроможність* як пошукове спрямування свідомості людини на оволодіння власним пізнанням; 2) *рефлексивна установка* як готовність особистості до осмислення передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності; 3) *рефлексивна активність* як процес подолання неузгодженості між наявним образом і його моделлю та 4) *рефлексивна здатність* як відкриття пізнавальної проблемності та осмислення оточуючих людину реальностей.

У науковій психологічній літературі [7–12] неодноразово вказується, що необхідність рефлексії виникає у тому разі, коли діяльність індивіда протікає неуспішно, тобто коли не одержується запланований продукт, неможливо знайти потрібний матеріал чи взагалі здійснити потрібну дію. У цій ситуації виникає потреба звернення людини до засад своєї діяльності. Роль рефлексії полягає в усвідомленні, контролі та регулюванні мисленнєвої діяльності в очевидному для суб'єкта предметному змісті проблемної ситуації та побудові адекватної діяльної перспективи наступного пошуку. Зазначена властивість характеризує *рефлексивну спроможність* особистості.

Один із напрямів досліджень рефлексії як акту свідомості розглядає її як свідоме відслідковування та аналіз власної думки [3; 9; 15; 19]. Процес переходу свідомості зісвіту, який пізнається у відчуттях, уявленнях про них самих до осмислення передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності має стійкий і цілеспрямований характер. Визначальну роль в організації і регуляції такої діяльності свідомості відіграє *рефлексивна*

*установка*, тобто готовність до послідовного та інтенсивного осмислення ситуації на основі наявного досвіду суб'єкта. Вона визначає схильність особистості діяти певним чином у визначеному напрямі. У попередніх публікаціях [5; 20] нами було зазначено, що основними компонентами установки є інформаційний (усвідомлення особистісних смислів, знань, норм, цінностей, які становлять певний образ того, до чого людина прагне), емоційно-оцінковий (ціннісно-експресивне ставлення до значимих об'єктів), поведінковий (готовність діяти стосовно об'єкта, який має особистісний смисл) та конструктивно-креативний (інтуїтивний вибір найоптимальнішого шляху досягнення цілі, що призводить до розкриття творчого потенціалу особистості).

Відзначимо, що реалізація рефлексії пов'язана з розумінням її у зв'язку з конфліктністю наявного в особистості досвіду і реальних умов середовища. Саме внутрішні неузгодженості у свідомості породжують і стимулюють роботу рефлексії. Це, зі свого боку, посилює й активізує суперечливі моменти свідомості і не дає процесам самосвідомості врівноважитись і затихнути. Отже, *рефлексивна активність* виникає там, де починається відхилення від попереднього взірця. Тоді вона блокує неефективні форми активності і відкриває можливість продуктивним способом діяльності.

Здатність керувати власною активністю відповідно до особистісних цінностей і смислів, формувати свою позицію, ставлення до життя свідчить про сформованість у людини *рефлексивної здатності*, яка ніби призупиняє, перериває безперервний процес життя і виводить людину подумки за його межі. Ця здатність дає їй змогу виявити діапазон свого знання і незнання, спричинює виникнення системно-якісних новоутворень у своєму внутрішньому світі, істотно підвищує духовні можливості особистості.

Процес ухвалення рішень об'єктивно передбачає актуалізацію рефлексивних процесів і значною мірою складається з них. Порівняльний аналіз наукових пошукувань із даної проблематики показує, що зв'язки рефлексії та процесу ухвалення рішення є специфічними та значно глибшими, ніж із будь-якими іншими психологічними процесами. Ці два процеси значною мірою протилежні і навіть антагоністичні за своєю функційною спрямованістю [21]. Водночас вони близькі і подібні за своєю психологічною сутністю, а отже, взаємодоповнюють та передбачають одне одного. Так, зокрема, рефлексія (у її модусах процесу, стану і властивості) особливо необхідна у ситуаціях, в яких поведінка пов'язана з вибором, невизначеністю та з необхідністю їх здолання. У так званих «точках розриву поведінкового континууму» вкрай важливими є саме рефлексивні

процеси та механізми, а особливо рефлексивна пауза. Водночас самі процеси ухвалення рішень передбачають актуалізацію рефлексивних процесів, котрі вміщують у собі. У класичних схемах опису процесу ухвалення рішень фаза інформаційної підготовки рішень значною мірою тотожна внутрішньому скануванню-пошуку, тобто фактично процесу рефлексії.

Однак діалектика їхніх взаємовідносин така, що вони водночас мають і ознаки важливих відмінностей і навіть протилежностей. Ухвалення рішення – це (за самим означенням) процес, який передбачає безпосередній «вихід» на організацію та реалізацію поведінки, діяльності. І в цьому сенсі він є дієво- і діяльнісно-зорієнтованим процесом. Рефлексія ж, навпаки, за своєю сутністю передбачає і навіть вимагає «призупинення», паузи у поведінковому та діяльнісному континуумі. Вона активна, але не дієва. Зрозуміло, що така протилежність зумовлена функціональною спеціалізацією зазначених процесів, які – саме через цю спеціалізацію – органічно взаємодоповнюють один одного [23].

Водночас доводиться констатувати, що сьогодні взаємозв'язок процесів рефлексії та ухвалення рішення розкрито та вивчено недостатньо. Тому є багато причин різного характеру і масштабу – від суто технічних до ідеологічних, парадигмальних. До останніх, зокрема, відноситься те, що проблема рефлексії у її сучасній постановці походить від інтроспективної традиції психологічного дослідження. Проблема ж ухвалення рішення має чітко виражене поведінкове, біхевіористичне «коріння», а також генетичну спорідненість з інформаційним підходом у психології. Очевидно, що зазначені парадигми не тільки слабо сумісні, а й значною мірою протилежні. Однак сама логіка психологічного дослідження показує необхідність вивчення взаємозв'язків процесів рефлексії та ухвалення рішення і проведення конкретних досліджень із даної проблематики.

Юнацький вік найбільш сенситивний для формування усвідомленого рефлексивного контролю власного процесу мислення. Рефлексивне середовище освітнього закладу створює оптимальні умови для розвитку *інтенсивної форми рефлексії*, що проявляється в усвідомленні засад мисленнєвого пошуку, виробленні внутрішніх пошуково-орієнтаційних регуляційних схем, які спрямовують рух думки та її конструктивну перебудову для одержання ідей-розв'язку завдання за допомогою власних перцептивних, мотиваційних, емоційних, мисленнєвих і вольових операцій. Рефлексія як здатність усвідомленого контролю власного процесу мислення передбачає чотири основні етапи:

- *виникнення потреби* в ефективній організації своєї мислєдіяльності, вироблення внутрішніх регуляторних схем;

- *рефлексивна регуляція* мисленнєвої діяльності через критичне осмислення наявних даних і обґрунтування необхідності застосування нових дій;

- *переосмислення* юнаком чи юнкою досягнень своєї мислєдіяльності, застосування гіпотез, моделей, ідеалізацій;

- *збагачення* суб'єкта рефлексії шляхом виявлення концептуальних структур більш високого порядку узагальнення.

Експериментально встановлений факт значної інтенсифікації руху-поступу думки на рефлексивному рівні безпосередньо перед знаходженням принципу і засобів рішення [22] свідчить про те, що рефлексія є регулювальним механізмом пізнавальної діяльності. Потреба у ній виникає тоді, коли діяльність індивіда протікає неуспішно, а його мисленнєвий пошук спрямовується на критичне осмислення причин своїх утруднень. Предметом самоаналізу стають умови та засоби власної діяльності, причому такої, яка фактично вже здійснена, і водночас тієї, яку треба здійснити для успішного розв'язку проблеми. У мисленні молодшої людини розгортається процес концептуалізації, реконструкції схем власних дій, їх аналізу стосовно адекватності вимог завдання. Уже сама постановка завдання є результатом усвідомлення й аналізу реальної проблемної ситуації, яка виникає через розходження потреб і можливостей суб'єкта. Після первинного осмислення змісту завдання, яке породжує різні інтелектуальні та особистісні суперечності під час мисленнєвого пошуку, відбувається радикальне переосмислення, рефлексія суб'єктом проблемно-критичної ситуації у цілому і, звісно, перехід неявного знання в явне, формалізоване і логічно розчленоване (див. детально [4]).

На початковому етапі рефлексивного пошуку людина будує вихідну гіпотетичну схему, подумки «прокручує» різні можливості і допущення, вибирає робочу гіпотезу. Коли схема розв'язку побудована, то характер регуляції мисленнєвих дій змінюється: суб'єкт контролює свої виконавчі дії, оцінює перебіг і результати власної мислєдіяльності. Така регуляція потребує певного рівня розвитку рефлексії.

Варто відзначити, що традиційна освіта спрямована на розвиток у молодшої особи лише першого рівня рефлексії – здатності відображати і контролювати окремі свої виконавчі дії, які реалізуються за готовим стандартом, трафаретом. Юнак чи юнка прагне знайти відповідь через зовнішнє (щодо вимог завдання) використання готових засобів, знань і прийомів. При цьому здійснюється

репродуктивна позиція безпосереднього руху від деяких предметних засад до знаходження відповіді, однак самі ці засади здебільшого не усвідомлюються і не є предметом спеціальної діяльності. За неуспішних дій молода людина не вміє оцінити їх інструментально, тобто як засоби досягнення суб'єктної мети, а також зробити предметом аналізу невдачі, відмовитися від визначеної схеми розв'язку проблеми і перейти на вищий рівень самоаналізу і рефлексивного контролю.

Постановка і розв'язування проблемних завдань, зокрема навчальних, спричинює виникнення провідних джерел і форм проблемності, змінює соціально-психологічний зміст форм, механізмів та характеру взаємодії учасників навчання. Успішність діяльності юнаків та дівчат залежить від того, якою мірою вони в змозі проаналізувати зміст проблемної ситуації та структуру власних дій. Для цього потрібно виявити істотні зв'язки між особливостями завдання і наявним взірцем способу дії, знайти принцип його побудови і виходячи з нього сконструювати адекватний завданню новий спосіб. Отже, об'єктом контролю тут є принцип побудови способу дії, тобто «спосіб побудови способів» [20].

Для вирішення поставлених проблемних завдань учасникам навчання потрібно не просто застосувати вже готовий, відомий їм спосіб дії, а й перебудувати і «перевести» його на рівень всезагальності. Це можливо завдяки якісно новому виду контролю – рефлексивному (табл. 1).

Розглянемо особливості протікання рефлексивного контролю як механізму пошуку і побудови нового способу дії за умов створення рефлексивного середовища в освітньому процесі.

Особливість *рефлексивного контролю* полягає у тому, що він спрямовується не на результат дії, а на спосіб її здійснення, аналіз її засад. Постановка проблемних завдань створює необхідні передумови для розгортання «квазидослідницької» діяльності учасників освітнього процесу, під час якої вони повинні вирішити два основні завдання. Перш за все – правильно оцінити про-

BLEMNU ситуацію, установити невідповідність раніше засвоєних способів дії фактичним умовам її здійснення. Це стає можливим у ситуації розуміння самим суб'єктом навчання об'єктивних засад привласнених способів дії і прослідкування відповідності цих засад і реальних умов запропонованому завданню. Результатом такої рефлексивної оцінки ситуації, яка опирається на контроль власних дій, є не тільки усвідомлення факту недостатності наявних способів дії, а й причин цієї недостатності. Як наслідок такої внутрішньої роботи – розуміння старшокласником/студентом потреби перебудувати вже відомі йому способи дії, сконструювати принципово новий спосіб, придатний для даних конкретних обставин. Змінюючи і зіставляючи різні умови дії та їхні результати, суб'єкт ніби нащупує найбільш адекватну завданню дію.

Після того як спосіб дії перебудовується, настає другий важливий етап функціонування рефлексивного контролю – *проекція зміненого способу* на нові умови, апробування і перевірка того, наскільки він їм відповідає. Саме у процесі такого апробування чи неодноразового спроектування оновленого способу дії на видозмінені умови відбувається перевід його на рівень всезагальності, збагачення суб'єкта рефлексії структурами вищого порядку узагальнення.

Застосування особливого виду контролю, пов'язаного з рефлексією на спосіб дії, не тільки забезпечує новий рівень привласнення знань, а й зумовлює істотні зсуви в розумовому розвитку осіб юнацького віку. Вони стають більш самостійні у вирішенні навчальних проблемних завдань, можуть раціонально будувати свою діяльність в оперуванні знаннями, стають дійсно активними суб'єктами учіння.

Виникнення навчальної проблемності характеризує перехід суб'єкта до принципово іншої форми організації своєї пошукової активності – рефлексивної, за якої учасник навчання перетворює власні діяння об'єктом своїх цілеспрямованих дій, виявляє й аналізує невідповідності між бажанням,

Таблиця 1

### Сутнісний зміст етапів рефлексивного контролю як механізму вирішення проблемних завдань у навчанні

| Етапи рефлексивного контролю                                               |                                                                                                                              |                                                                                                   |                                                                        |
|----------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|
| 1 – ситуативний (ретроспективний)                                          | 2 – мотиваційний (аналітичний)                                                                                               | 3 – дійовий (узагальнювальний) систематизуючий                                                    | 4 – рефлексивний (підсумовуючий)                                       |
| усвідомлення і перегляд актуалізованих неправильних засобів пошуку рішення | аналіз закономірних відношень між умовами завдання і наявним взірцем із подальшим знаходженням принципу побудови способу дії | принципова перебудова наявного способу дії, «програвання» і апробування його у внутрішньому плані | перехід на рівень всезагальності, формування узагальненого способу дії |

необхідністю вирішення завдання та недоцільністю продовження попередніх пошукових зусиль. Зазначене розвиває одну з важливих властивостей особистості – уміння ухвалювати персональні рішення. Сам процес ухвалення рішень у навчальній проблемній ситуації складається з чотирьох етапів рефлексивного мислездійснення, починаючи з предметно-операційного поступу думки у процесі пошуку розв'язку-зняття проблемної ситуації через рефлексивно-предметне перетворення навчальної проблемної ситуації та активізацію потреби в осмисленні й переосмисленні навчально-пізнавальних завдань та освітніх задач до активної самоперебудови суб'єкта, пов'язаної з виходом у рефлексивну позицію та прийняттям ним рішення на особистісному рівні психосвідомісної організації власного Я.

**Висновки.** Рефлексія – фундаментальна здатність людини усвідомлювати власні переживання, думки та дії, що сприяє більш обґрунтованому та ефективному прийняттю рішень. Вона активізується у конфліктно-проблемних ситуаціях, за внутрішніх неузгодженостей наявного в особистості досвіду і реальних умов середовища. Основними компонентами внутрішньої рефлексивної діяльності є рефлексивна спроможність, установка, активність та здатність.

Процес ухвалення рішень об'єктивно передбачає актуалізацію рефлексивних процесів і значною мірою складається з них. Взаємозв'язок рефлексії та ухвалення рішень складний: попри їхню функційну протилежність (рефлексія забезпечує паузу для аналізу, а ухвалення рішень – дію на основі цього аналізу) вони близькі і подібні за своєю психологічною сутністю, взаємодоповнюють та передбачають один одного.

Юнацький вік є сенситивним періодом для рефлексивної регуляції мисленнєвої діяльності через механізм рефлексивного контролю, який спрямовується не на результат дії, а на сам спосіб її здійснення, аналіз її засад. Проблемно-навчальні ситуації в освітньому середовищі сприяють формуванню рефлексивних умінь та навичок учасників навчання, що перетворює їх із пасивних споживачів освітніх послуг на активних суб'єктів власної пізнавально-пошукової діяльності, розвиває самостійність і здатність до персональних рішень.

Перспективою подальших досліджень є уточнення змістових характеристик рефлексивних процесів та виявлення умов, за яких рефлексія виконує функцію когнітивної трансформації, сприяючи прийняттю рішень, заснованих на усвідомленому аналізі, критичному переосмисленні й стратегічному прогнозуванні.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Артемов В.Ю., Сингаївська І.В. Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 1 (65). С. 149–163. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-65-149-163>
2. Булах І.С. Психологічні механізми особистісного зростання підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 8. С. 104–114.
3. Бушев М. Рефлексивне управління як інструмент інформаційної війни: російський контекст. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2024. Вип. 53. С. 139–145.
4. Бугерко Я.М. Рефлексивний характер освітньої діяльності як ціннісний фактор професійного становлення сучасного фахівця. *Психологічний часопис*. 2022. Т. 8. № 2. С. 39–54. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.2.4>
5. Бугерко Я.М. Рефлексивні процеси на нормативно-регуляторному періоді модульно-розвивального навчання. *Психологія і суспільство*. 2007. № 1. С. 128–135.
6. Горбань Г.О., Шевченко Н.Ф. Теоретична модель психологічної готовності особистості до ухвалення рішень. *Журнал сучасної психології*. 2023. № 2 (29). С. 23–33. DOI: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2023-2-3>
7. Зімовін О.І., Заїка Є.В. Стимулювання та врівноваження рефлексивних проявів особистості. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання*. Харків, 2017. С. 36–38.
8. Казанжи М.Й., Вдовіченко О.В. Креативність та рефлексія як особистісні механізми збагачення потенціалу самозмінювання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2021. Т. 32(71). № 3. С. 24–29.
9. Найдьонова Л.А., Найдьонов М.І. Теорія груп-рефлексивної саморегуляції спільної творчості і перспективи організації медіаосвіти. *Соціально-психологічні та психолого-педагогічні засади організації медіаосвіти молоді*. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. С. 11–44.
10. Павелків Р.В. Генеза рефлексії як психологічного механізму морального розвитку особистості. *Інноватика у вихованні*. 2018. № 8. С. 6–16.
11. Павелків Р.В. Науково-психологічні підходи до розуміння феномену рефлексії. *Психологія: реальність і перспективи*. 2021. Вип. 16. С. 166–172. DOI: <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.224>

12. Пасічник І.Д., Ткачук О.В. Рефлексія та децентрація як чинники ілюзії знання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2020. № 11. С. 101–106.
13. Петровська І. Психологічні концепції процесу прийняття рішень. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. Вип. 9. С. 196–201. DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.25>
14. Помиткіна Л.В. Мотиваційні чинники прийняття рішень щодо життєвої самореалізації особистості. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій* : збірник наукових праць / за заг. ред. Л.В. Помиткіної, О.П. Хохліної, Л.С. Яковичської. Київ : МВЦ «Медінформ», 2023. С. 2–6.
15. Савченко О.В. Рефлексивна компетентність особистості : монографія. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2016. 596 с.
16. Санніков О.І. Психологія прийняття життєвих рішень особистістю : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2016. 41 с.
17. Шевченко Н.Ф. Рефлексивність як чинник розвитку особистості психолога-консультанта. *Журнал сучасної психології*. 2022. № 4 (27). С. 85–92. DOI: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-4-10>
18. Шевченко Н., Обискалов І. Змістовні компоненти процесу ухвалення рішень: поняття, психологічна структура та чинники. *Психологічний часопис*. 2023. Т. 9. № 4 (72). С. 7–18. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.4>
19. Фурман А.В. Архітектоніка теорії діяльності: рефлексивно-вчинковий сценарій матаметодологування. *Психологія і суспільство*. 2022. № 1. С. 7–94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.007>
20. Buherko J., Kuzmyska D. Reflexive organization of decision-making process in youth. *Психологія і суспільство*. 2024. № 2. Р. 147–156. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.147>
21. Donovan S.J., Güss C.D., Naslund D. Improving dynamic decision making through training and self-reflection. *Judgment and decision making*. 2015. Vol. 10, no. 4. P. 284–295. DOI: <https://doi.org/10.1017/s1930297500005118>
22. Factors confounding the assessment of reflection: a critical review / S. Koole et al. *BMC medical education*. 2011. Vol. 11, no. 1. P. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1186/1472-6920-11-104>
23. Gonzalez C. Decision-making: a cognitive science perspective. *The oxford handbook of cognitive science*. 2017. P. 249–264. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199842193.013.6>
24. Khurtenko O., Shuldyk A., Zubal M., Raytarovska I., Senyk A., Bereziak, K. Developing Students' Psychological Readiness to Make Decisions in Extreme Coaching Situations. *BRAIN: Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2021. № 12(1). P. 88–103. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/12.1/172>
25. Khurtenko O., Liebiedieva S., Perelygina L., Morhunov O., Ovcharuk V., Mykhliuk E. Model of Psychological Readiness of a Coach to Make Decisions in Extreme Situations of Professional Activity. *BRAIN: Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. № 13(1Sup1). P. 247–266. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/13.1Sup1/317>

## REFERENCES

1. Artemov, V.Iu., Synhaivska, I.V. (2022). Osoblyvosti protsesiv pryiniattia rishen v umovakh nevyznachenosti [Peculiarities of decision-making processes under conditions of uncertainty]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. – *Academic notes of the KROK University*, 1 (65), 149–163 [in Ukrainian].
2. Bulakh, I.S. (2019). Psykholohichni mekhanizmy osobystisnoho zrostantia pidlitkiv [Psychological mechanisms of personal growth of adolescents]. *Problemy suchasnoi psykholohii*. – *Problems of modern psychology*, 8, 104–114 [in Ukrainian].
3. Bushev, M. (2024). Refleksyvne upravlinnia yak instrument informatsiinoi viiny: rosiiskyi kontekst [Reflexive management as a tool of information warfare: the Russian context]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. – *Bulletin of Lviv University*, 53, 139–145 [in Ukrainian].
4. Buherko, Ya.M. (2022). Refleksyvnyi kharakter osvithoi diialnosti yak tsinnisnyi faktor profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia [The reflexive nature of educational activity as a value factor in the professional development of a modern specialist]. *Psykhologichnyi chasopys – Psychological Journal*, 8, 2, 39–54 [in Ukrainian].
5. Buherko, Ya.M. (2007). Refleksyvni protsesy na normatyvno-rehuliatsiinomu periodi modulno-rozvyvalnoho navchannia [Reflective processes in the normative-regulatory period of modular-developmental learning]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 128–135 [in Ukrainian].
6. Horban, H.O., Shevchenko, N.F. (2023). Teoretychna model psykholohichnoi hotovnosti osobystosti do ukhvalennia rishen [Theoretical model of psychological readiness of an individual for decision-making]. *Zhurnal suchasnoi psykholohii – Journal of Modern Psychology*, 2, 29, 23–33 [in Ukrainian].

7. Zimovin, O.I., Zaika, Ye.V. (2017). Stymuliuvannia ta vrvnovazhennia refleksyvykh proiaviv osobystosti [Stimulating and balancing reflective manifestations of personality]. *Osobystist, suspilstvo, zakon: psykholohichni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia*. [Personality, society, law: psychological problems and ways to solve them]. Kharkiv, 36–38. [in Ukrainian].
8. Kazanzhy, M.I., Vdovichenko, O.V. (2021). Kreatyvnist ta refleksii yak osobystisni mekhanizmy zbahachennia potentsialu samozminiuvannia [Creativity and reflection as personal mechanisms for enriching the potential for self-change]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I.Vernadskoho* – Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU, 32,3, 24–29 [in Ukrainian].
9. Naidonova, L.A., Naidonov, M.I. (2022). Teoriia hrup-refleksyvnoi samorehuliatcii spilnoi tvorchosti i perspektyvy orhanizatsii mediaosvity [Theory of group-reflexive self-regulation of joint creativity and prospects for organizing media education]. *Sotsialno-psykholohichni ta psykholoho-pedahohichni zasady orhanizatsii mediaosvity molodi* – Socio-psychological and psychological-pedagogical principles of organizing media education for youth. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 11–44 [in Ukrainian].
10. Pavelkiv, R.V. (2018). Heneza refleksii yak psykholohichnoho mekhanizmu moralnoho rozvytku osobystosti [Genesis of reflection as a psychological mechanism of moral development of the individual]. *Innovatyka u vykhovanni* – *Innovation in education*, 8, 6–16 [in Ukrainian].
11. Pavelkiv, R.V. (2021). Naukovo-psykholohichni pidkhody do rozuminnia fenomenu refleksii [Scientific and psychological approaches to understanding the phenomenon of reflection]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy* – Psychology: reality and prospects, 16, 166–172 [in Ukrainian].
12. Pasichnyk, I.D., Tkachuk, O.V. (2020). Refleksii ta detsentratsiia yak chynnyky iluzii znannia [Reflection and decentration as factors of the illusion of knowledge]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»* – *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*, 11, 101–106. [in Ukrainian].
13. Petrovska, I. (2021). Psykholohichni kontseptsii protsesu pryiniattia rishen [Psychological concepts of the decision-making process]. *Visnyk Lvivskoho universytetu* – *Bulletin of Lviv University*, 9, 196–201 [in Ukrainian].
14. Pomytkina, L.V. (2023). Motyvatsiini chynnyky pryiniattia rishen shchodo zhyttievoi samorealizatsii osobystosti [Motivational factors in decision-making regarding the life self-realization of an individual]. *Indyvidualnist u psykholohichnykh vymirakh spilnot ta profesii: zbirnyk naukovykh prats* [Individuality in the psychological dimensions of communities and professions: collection of scientific papers]. Kyiv: MVTs «Medinform», 2–6 [in Ukrainian].
15. Savchenko, O.V. (2016). Refleksyvna kompetentnist osobystosti [Reflective competence of the individual]. Kherson: PP Vyshemyskyi [in Ukrainian].
16. Sannikov, O.I. (2016). Psykholohiia pryiniattia zhyttievych rishen osobystistiu [Psychology of making life decisions by an individual] : avtoref. dys... doktora psykol. nauk: 19.00.01. Odesa [in Ukrainian].
17. Shevchenko, N.F. (2022). Refleksyvnist yak chynnyk rozvytku osobystosti psykholoha-konsultanta [Reflexivity as a factor in the development of the personality of a consulting psychologist]. *Zhurnal suchasnoi psykholohii* – *Journal of Modern Psychology*, 4 (27), 85–92 [in Ukrainian].
18. Shevchenko, N. Obyskalov, I. (2023). Zmistovni komponenty protsesu ukhvalennia rishen: Poniattia, psykholohichna struktura ta chynnyky [Content components of the decision-making process: concepts, psychological structure and factors]. *Psykholohichni chasopys* – *Psychological Journal*, 9, 4 (72), 7–18 [in Ukrainian].
19. Furman, A.V. (2022). Arkhitektonika teorii diialnosti: refleksyvno-vchynkovyi stsenarii matametodolohuvannia [Architecture of the theory of activity: a reflexive-practical scenario of mathematical methodology]. *Psykholohiia i suspilstvo* – *Psychology and society*, 1, 7–94 [in Ukrainian].
20. Buherko, J., Kuzmyska, D. (2024) Reflexive organization of decision-making process in youth. *Psychology and society*, 2, 147–156 [in English].
21. Donovan S.J., Güss C.D., Naslund D. (2015). Improving dynamic decision making through training and self-reflection. *Judgment and decision making*, 10, 4, 284–295 [in English].
22. Koole, S. et al. (2011). Factors confounding the assessment of reflection: a critical review. *BMC medical education*, 11, 1, 1–9 [in English].
23. Gonzalez, C. (2017). Decision-making: a cognitive science perspective. *The oxford handbook of cognitive science*, 249–264 [in English].
24. Khurtenko, O., Shuldyk, A., Zubal, M., Raytarovska, I., Senyk, A., Bereziak K. (2021). Developing Students' Psychological Readiness to Make Decisions in Extreme Coaching Situations. *BRAIN: Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12,1, 88–103 [in English].
25. Khurtenko, O., Liebidieva, S., Perelygina, L., Morhunov, O., Ovcharuk, V., Mykhliuk, E. (2022). Model of Psychological Readiness of a Coach to Make Decisions in Extreme Situations of Professional Activity. *BRAIN: Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13,1, 247–266 [in English].